

УДК 37.015.2:371.322.5

Олеся Мегем, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри біології та основ сільського господарства Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

ТВОРЧИЙ ДОРОБОК УКРАЇНСЬКИХ МЕТОДИСТІВ-БІОЛОГІВ ТА ВЧИТЕЛІВ-ПРАКТИКІВ (1940 – 1948 рр.)

У статті з позиції історико-педагогічної науки проаналізований генезис методичної думки в 1940 – 1948 рр. Виділено генетичне ядро вивіреної часом методичних ідей, яке гарантує стабільність розвитку освіти, її саморегуляцію, відіграє вирішальну роль у відборі пріоритетних напрямків розвитку методики викладання шкільної біології в сучасних умовах. Доведено, що тільки гармонійна інтеграція досвіту минулого з інноваціями сьогодення спроможні вирішити проблему ефективного перетворення навчально-виховного процесу в шкільній біологічній освіті сьогодення.

Ключові слова: досвід, методичне надбання, дослідницька діяльність, унаочнення, краєзнавча робота, куток живої природи.

Лит. 7.

Олеся Мегем, кандидат педагогических наук, доцент кафедры биологии и основ сельского хозяйства Глуховского национального педагогического университета имени Александра Довженко

ТВОРЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ УКРАИНСКИХ МЕТОДИСТОВ-БИОЛОГОВ И УЧИТЕЛЕЙ-ПРАКТИКОВ (1940 – 1948 ГГ.)

В статье с позиции историко-педагогической науки проанализирован генезис методических идей школьного биологического образования в Украине (1940 – 1948 гг.). Определено генетическое ядро проверенных временем методических идей, которое гарантирует стабильность развития образования, его саморегуляцию. Доказано, что только интеграция методических идей прошедшего с современными инновациями помогут развязать проблему эффективного преобразования учебно-воспитательного процесса школьного биологического образования в Украине.

Ключевые слова: опыт, методическое наследие, исследовательская деятельность, иллюстрации, краеведческая работа.

**Olesya Mehem, Ph.D. (Pedagogy), Docent of
Biology and Agriculture Groundings Department
Hlukhiv National Pedagogical University by O. Dovzhenko**

CREATIVE HERITAGE OF UKRAINIAN METHODIST-BIOLOGISTS AND PRACTICING TEACHERS (1940 – 1948)

On the basis of structural analysis of national methodologists' works the genetic nucleus of verified over time teaching ideas was selected, which guarantees the stability of biology teaching methods and its self-regulation and is a motive power of teachers' innovations. It must be functioning on new spiral turns of school biology teaching methods. The nucleus can not be changed with other innovative ideas. In further development of teaching methods they must be improved, and supplemented with new perspective, proved in practice, methodical projects.

Keywords: experience, methodological heritage, research, illustrations, regional studies, corner of wildlife.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Важливим джерелом формування стратегії навчання біології в сучасній школі є результати конструктивно-критичного вивчення спадщини, накопиченої вітчизняною методикою. Історико-педагогічне дослідження та узагальнення здобутків національної освіти дає можливість краще зрозуміти закономірності поступального розвитку педагогічних явищ у навчанні біології, їхню зумовленість суспільними, економічними, соціально-культурними процесами, а також встановити взаємозв'язки між ними, з'ясувати

перспективи використання надбань минулих років на сучасному етапі.

Аналіз актуальних досліджень. В останні роки незначна кількість наукових праць була присвячена історичним аспектам становлення і розвитку вітчизняної шкільної біологічної освіти. Так, розвиток методики викладання біології в середній загальноосвітній школі України у 20 – 30-х роках ХХ століття досліджувала М. Скиба [4]; розвиток факультативних курсів біологічного циклу в історії загальноосвітньої школи України (60 – 80-і рр. ХХ ст.) – Л. Старікова [5]; проблеми екологічної освіти в педагогічній теорії і практиці

роботи шкіл України (1970 – 1990 рр.) – І. Костицька [1]; розвиток післядипломної освіти вчителів природничих предметів західного регіону України (1944 – 1996 рр.) – О. Шиян [7]. У публікаціях Н. Міщук та А. Степанюк [2], І. Мороза і М. Скиби [3], Г. Калінової і А. Хріпкової [6] вдало розкрито та проаналізовано історіографію шкільної біологічної освіти з позицій сьогодення.

Історична спадщина вітчизняної методики навчання шкільній біології недостатньою мірою використовується педагогами і методистами в сучасних умовах, особливо матеріали архівів і педагогічних періодичних видань. Це призводить до повторення помилок минулого або відкриття відомих істин.

Мета статті – виявити надбання вітчизняних методистів-біологів, учителів-практиків у 1940 – 1948 рр., які можуть бути використані в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток та узагальнення методичного надбання – це історичне явище, яке передбачає послідовність і спадкоємність методичних знань, що набуваються від покоління до покоління. Тому доробок окремих учителів-практиків, методистів є одночасно продуктом загального історико-педагогічного процесу. Ось чому важливо детально проаналізувати генезис методичної думки у відповідні періоди розвитку шкільної біологічної освіти.

У процесі аналізу потрібно врахувати можливість одержання необхідної інформації з методичних доробків для оцінки того чи іншого педагогічного явища.

Для аналізу методичної спадщини шкільної біологічної освіти були взяті такі критерії:

- виділення інноваційних ідей;
- з'ясування підходів щодо розробки домінуючих напрямів;
- визначення доробку науковців, методистів, вчителів біології, який вплинув на становлення та розвиток шкільної біологічної освіти;
- урахування значимості методичних розробок для сьогодення.

У 40-і – середині 60-х рр. ХХ ст. продовжився розвиток методики навчання біології в Україні. Значна методична робота проводилась у Києві, Харкові, Одесі, Чернігові, Вінниці та інших обласних центрах. Осередками її стали обласні методичні кабінети, дослідно-педагогічні станції, педагогічні інститути тощо.

Обласними методичними кабінетами, співробітниками Науково-дослідного інституту педагогіки Української РСР було підготовлено серію методичних листів та методичних матеріалів

про особливості навчання біологічним дисциплінам у середній школі, в яких указувалися недоліки у навчанні та подавалися рекомендації щодо їхнього усунення.

У 1940 – 1948 рр. – обласними інститутами удосконалення вчителів проводилося вивчення та аналіз стану навчання і успішності учнів із біології. Було встановлено, що одним із головних недоліків у знаннях школярів залишилося формальне засвоєння матеріалу, тому особливої актуальності набула проблема пошуку ефективних шляхів удосконалення навчально-виховного процесу, яка розроблялася педагогами-практиками, науковцями, методистами.

Так, Л. Зінофельд у статті “Чергові питання викладання біології в середній школі” (1940 р.) до засобів підвищення ефективності навчання відносив ретельний підбір змісту та форм перевірки знань учнів, вивчення індивідуальних особливостей школярів, упровадження заходів щодо поліпшення якості формування знань. Автор радив здійснювати активізацію діяльності учнів за допомогою прикладів із власних спостережень. Невід’ємною складовою шкільної біології він вважав практичні заняття в лабораторії, в кутку живої природи, на пришкольній дослідній ділянці. Заслуговує на схвалення порада Л. Зінофельда максимально інтегрувати навчання основ біологічних наук із вихованням учнів.

Слушні поради щодо підвищення рівня знань учнів із ботаніки виклав О. Демчук у статті “Важкі місця в курсі ботаніки середньої школи” (1940 р.). Під час вивчення цього курсу він радив використовувати наочний матеріал, порівняльні запитання; привчати учнів виділяти головне, самостійно робити висновки. Педагог акцентував увагу на важливості вироблення у школярів умінь виділяти головне, схематично передавати будову того чи іншого органу рослин.

Науково важливими були дослідження педагогів щодо особливостей проведення уроків біології. Зокрема, заслуговує на увагу досвід Є. Аврамова, висвітлений у статті “Елементи дарвінізму в курсі ботаніки середньої школи” (1940 р.). Він обґрунтовував особливості формування еволюційних понять, подолання розривів між курсами біологічного циклу. Автор пропонував виділити основні еволюційні поняття в кожній темі курсу та, починаючи з 1-го уроку ботаніки, здійснювати їхнє продукування із поступовим ускладненням та застосуванням відповідної термінології. Педагог радив виводити поняття із фактів під час порівняльного аналізу. Наприклад, “що є спільного в будові квіток рожевих і жовтецевих?”.

Доречні пропозиції розкрито у статтях

О. Логвиненко: “Повторення на уроках зоології” (1941 р.), “Практичні роботи з ботаніки в курсі середньої школи” (1947 р.). Цікавими були такі ідеї автора: поєднувати повторення зі спостереженнями в природі, використовувати узагальнювальні лабораторні роботи, останній урок навчального року робити підсумковим із використанням наочних посібників різних типів та гербаріїв.

У цей період діяльність методистів зорієнтована на розробку, організацію та проведення екскурсій, які б готували учнів до майбутньої практичної діяльності. На допомогу вчителям вийшли з друку статті: Р. Аш, І. Робіновича “Весняні екскурсії” (1940 р.), А. Гаценко “Екскурсії учнів 7 класу на тваринницьку ферму” (1940 р.), О. Вісюліної “Весняні ботанічні екскурсії” (1945 р.).

Оригінальні пропозиції Є. Аврамова висвітлено в статті “Весняні ботанічні екскурсії в 5 і 6 класах” (1940 р.). Педагог пропонував залучати юнаків (від 2 до 4 осіб) до проведення екскурсій. Їхня роль полягала у допомозі вчителю керувати групами класу в процесі збирання екскурсійного матеріалу та його колекційного оформлення. Автор рекомендував застосовувати вправи на запам’ятовування, зокрема, “вчитель показує рослини – учні називають їх; учитель називає рослини – учні показують їх” та ін.

Особлива увага у дослідженнях педагогів-біологів зверталася на специфіку проведення навчально-виховної роботи на пришкільній ділянці. Цю проблему було фундаментально обґрунтовано в статтях Р. Аш “Пришкільна навчально-дослідна ділянка” (1940 р.), В. Пацкого та М. Головіної “З досвіду практичної роботи на пришкільній ділянці” (1941 р.), А. Гаценко “Навчальна робота дітей на пришкільній дослідній ділянці” (1945 р.), І. Корольчука “Шкільний город при міській школі” (1947 р.), У. Тюпи “Зміст і методи роботи на пришкільних навчально-дослідних ділянках” (1947 р.).

Цінною була думка У. Тюпи щодо проведення на шкільній ділянці оглядових уроків, уроків-екскурсій, уроків повторення та закріплення навчального матеріалу, підсумкових уроків. Для успішної організації уроку на ділянці вона радила вчителям опрацювати фахову і методичну літературу; вибрати місце на ділянці для проведення практичної роботи; підготувати інвентар та матеріали; скласти план проведення уроку; сформулювати запитання для перевірки вже набутих знань та пов’язати їх із наступною практичною роботою; скласти завдання для кожної ланки та інструктивні вказівки; розробити запитання для підсумків та завдання для

подальшого проведення учнями спостережень і догляду за рослинами влітку; самостійно проробити заплановану роботу.

Методист переконливо доводила, що однією зі складових загальної системи політехнічного навчання є навчально-дослідна робота. Слушними були наступні поради науковця щодо організації навчально-дослідної роботи на ділянках: шкільні досліді повинні бути доступними для учнів; досліді не можна ускладнювати великою кількістю варіантів; дослідницьку роботу потрібно організовувати в ланках з таким розрахунком, щоб кожна ланка виконувала один або два досліді від моменту посіву до обліку врожаю; з кожною ланкою вчитель проводить підготовчу роботу заздалегідь; ланка обирає ланкового, а керівник визначає його обов’язки.

Важливим явищем освітнього життя стали праці педагогів, спрямовані на використання краєзнавчого матеріалу в навчальному процесі. Так, Є. Аврамов у статті “Про використання місцевих палеонтологічних решток на уроках природознавства” (1941 р.) поділився досвідом проведення роботи зі збирання місцевих палеонтологічних решток різних епох та їхнього використання на уроках біології. Він доводив, що місцеві палеонтологічні знахідки доцільно використовувати для ілюстрування матеріалу, конкретизації знань школярів із предметів біологічного циклу, для посилення інтересу учнів до біології та виховання у них любові до рідного краю.

Ґрунтовні рекомендації М. Тарана розкриті в статті “Роль школи в справі вивчення водойм свого краю” (1947 р.). Науковець пропонував здійснювати дослідження навколишніх водойм за такими напрямками: інвентаризація місцевих водойм, гідрометеорологічні спостереження на водоймі, вивчення видового або групового складу водної рослинності та водних тварин залежно від місця заселення біотипів та сезону року, проведення фенологічних сезонних спостережень за життям основних груп водних організмів у навколишніх водоймах, охорона нерестилища промислових риб, рятування риб улітку та восени у заплавах водойм річок, які пересихають або промерзають. Цікавою була його думка – організувати та впорядкувати штучну водойму (ставок) на території шкільного подвір’я.

Науково-методичному осмисленню проблеми унаочнення уроків біології були присвячені статті М. Мухи “Заготівля в природі роздаткового матеріалу для курсу ботаніки в середній школі” (1940 р.), А. Оніпко “Наочність викладання на уроках ботаніки в 5 класі” (1940 р.) та “Саморобне наочне приладдя і роздатковий матеріал з

ботаніки в середній школі” (1941 р.), А. Пашківського “Виготовлення мокрих препаратів та муміфікація тварин” (1946 р.), М. Сазонова “Виготовлення опудал з птахів” (1946 р.), Г. Шпет “Виготовлення найпростіших мікроскопічних препаратів з зоології в умовах середньої школи” (1941).

У цей період невід’ємною частиною навчального процесу педагога вважали дослідницьку роботу в кутку живої природи. Найбільш повні рекомендації щодо її проведення висвітлено в статтях: Т. Ковпаненко “Куток живої природи в школі та робота дітей в ньому з зоології” (1947 р.), А. Піонтковського “Робота з ботаніки в кутку живої природи в школі” (1947 р.).

Так, Т. Ковпаненко пропонувала використовувати такі форми роботи в кутку природи: фронтальну, що застосовується під час роботи з класом, групову та індивідуальну, що переважає в гуртках. Під час організації індивідуальної роботи автор радила розробити робочу картку для кожного учня, враховуючи його вікові особливості та рівень знань (кожна картка охоплює одну тему або містить план вивчення окремої тварини; у картку вносяться завдання, зміст яких доступний і зрозумілий, пов’язаним із попередніми знаннями, має елементи нового, включає самостійну творчу працю і стимулює до подальшого вивчення матеріалу, викликає науковий інтерес).

Цінними для сучасної шкільної біологічної освіти є методичні ідеї вітчизняного педагога І. Мазепи. Заслужують на використання рекомендації І. Мазепи щодо створення кутка живої природи та організації роботи в ньому. Ці питання були висвітлені у посібнику “Куток живої природи в середній школі” (1947 р.). Педагог пропонував проводити роботу у кутку живої природи в двох напрямках: 1) робота учнів різних класів за завданнями учителя в зв’язку з вивченням біології за програмою; 2) робота гуртка натуралістів. Методист поділив завдання в кутку на індивідуальні та групові, недовготривалі, обов’язкові.

У періодичних виданнях висвітлювався досвід проведення гурткової роботи в школі, зокрема, в статтях А. Піонтковського “Гуртки юннатів у сільських школах” (1941 р.), Т. Ковпаненко “Робота юних натуралістів, піонерів і учнів Митченської середньої школи” (1947 р.).

У статті Д. Сергієнка та А. Гаценко “Робота піонерів та учнів з природознавства і сільського господарства в час літніх канікул” (1948 р.) обґрунтовано рекомендації щодо планування та методики проведення дослідницької діяльності, фенологічних спостережень, виготовлення

гербарію у літній період та організації тематичних походів учнів.

На допомогу учителям біології у 1947 р. почав видаватися періодичний методичний збірник “Природознавство і хімія в школі” та був опублікований збірник “Робота гуртків юних натуралістів”.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Проаналізовані нами праці створюють належну наукову базу, що забезпечує успішне розв’язання важливих сучасних проблем навчання зі шкільної біології: виготовлення наочних посібників та методики використання їх на уроках; специфіки проведення екскурсій, краєзнавчої роботи з біології, практичних занять, навчально-виховної роботи на шкільній ділянці, експериментальної роботи в кутку живої природи, дослідницької роботи учнів у літній період, гурткової роботи. Перспективним видається дослідження творчого доробку методистів-біологів та вчителів-практиків в інші часові періоди становлення і розвитку шкільної біологічної освіти.

1. Костицька І.М. Проблеми екологічної освіти в педагогічній теорії і практиці роботи шкіл України (1970 – 1990 рр.): дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.01 / Костицька Інна Миколаївна. – Київ, 1995. – 198 с.

2. Міщук Н.Й. Основні тенденції розвитку шкільної біологічної освіти (поч. ХХ ст. – 1995 р.) / Н.Й. Міщук, А.В. Степанюк // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1 – С. 231 – 239.

3. Мороз І. Періодизація розвитку методики біології в Україні / І. Мороз, М. Скиба // Біологія і хімія в школі. – 2000. – № 6. – С. 40 – 41.

4. Скиба М. М. Розвиток методики викладання біології в середній загальноосвітній школі України у 20 – 30 – х роках ХХ століття: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Марія Михайлівна Скиба. – К., 2004. – 240 с.

5. Старікова Л.П. Питання розвитку факультативних курсів біологічного циклу в історії загальноосвітньої школи України (60 – 80-ті рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Теорія та історія педагогіки” / Л.П. Старікова. – Харків, 1994. – 23 с.

6. Хрипкова А.Г. Тенденції розвитку біологічного образования в Росії / А.Г. Хрипкова, Г.С. Калинова / Біологія в школі. – 2000. – №4. – С. 22 – 27.

7. Шиян О.І. Розвиток післядипломної освіти вчителів природничих предметів західного регіону України (1944 – 1996 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Теорія та історія педагогіки” / О.І. Шиян. – Тернопіль, 1999. – 19 с.

Стаття надійшла до редакції 17.04.2015